

ARTUKLU HANEDANINDA SİYASİ EVLİLİKLERİN GÜÇ DENGELERİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

THE ROLE OF POLITICAL MARRIAGES IN THE POWER DYNAMICS OF THE ARTUQID DYNASTY

Elif KÖMÜRCÜ

Arş. Gör., Erzurum Binali Yıldırım Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
elif.komurcu@erzurum.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 18 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 27 Ocak 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 18 October 2024
Date accepted: 27 January 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler

Artuklular; Siyasi Evlilikler; Aile;
Hatun; Türkmen Beylikler; Evlilik

Keywords

The Artuqids; Political Marriages;
Family; Hatun; Turkoman
Principalities; Marriage

DOI

10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.18

Öz

Toplumun en önemli kurumlarından biri olan aile kavramı geçmişten günümüze Türk topluluklarında devletlerarası siyaset ve politikanın bir parçası haline gelmiştir. 1102/1409 yılları arasında yaklaşık üç asır bir sürede Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da hüküm süren Artuklu hanedanlığında gerçekleşen bu siyasi evlilikler, hanedanın gücünü koruma ve genişletme stratejilerinde önemli bir rol oynamıştır. Siyasi evlilikler hem iç hem de dış ilişkilerde barış ve ittifak sağlamanın bir yolu olarak kullanılmıştır. Artuklu beyleri, komşu devletlerle veya güçlü yerel aşiretlerle yapılan evliliklerle hanedanlarını güçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Özellikle Selçuklu, Zengi ve Eyyubi gibi dönemin büyük güçleriyle yapılan evlilikler, Artukluların bölgedeki dengeleri lehlerine çevirmelerine yardımcı olmuştur. Bu evlilikler, sadece askeri destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ticari yolların kontrolünü elinde tutmalarına ve bölgesel anlaşmazlıklarda diplomatik bir avantaj elde etmelerine de imkân vermiştir. Bununla birlikte, bu evlilikler bazen hanedan içi rekabetleri artırmış ve taht kavgalarına yol açmıştır. Bu durum, Artukluların iç istikrarını zedeleyerek hanedanın zayıflamasına da neden olmuştur. Bu bağlamda Artuklular döneminde siyasi evlilikler hem hanedanın yükselişinde hem de zayıflamasında kilit bir faktör olarak öne çıkmıştır.

Sonuç olarak, bu makalede tarihi süreç içerisinde Artuklu Hanedanı'nda gerçekleşen hanedan içi evliliklerin yanı sıra, diğer Türkmen beylikleri, Selçuklu Devleti, Zengiler, Eyyubiler, İlhanlılar, Timurular ve diğer bölgesel güçler arasında kurulan sığıriyet bağları değerlendirilecektir. Makalede, bu siyasi evliliklerin, hanedanın gücünü artırmak, askeri ve diplomatik ittifaklar kurmak gibi olumlu etkileri olduğu kadar, hanedan içi çatışmalara ve rekabetlere yol açarak zayıflamaya neden olan olumsuz sonuçlar da incelenecektir.

Abstract

The concept of family, one of the most important institutions of society, has become a part of interstate politics and diplomacy in Turkish communities from the past to the present. In the Artuqid dynasty, which ruled over Eastern Anatolia and Northern Mesopotamia for approximately three centuries between 1102 and 1409, political marriages played a significant role in the strategies to preserve and expand the power of the dynasty. Political marriages were used as a means to secure peace and alliances in both internal and external relations. The Artuqid rulers aimed to strengthen their dynasty through marriages with neighboring states or powerful local tribes. In particular, marriages with the great powers of the period, such as the Seljuks, Zengi and Ayyubids, helped the Artuqids to tip the balance of power in the region in their favour. These marriages not only provided them with military support, but also enabled them to control the trade routes and gain a diplomatic advantage in regional disputes. Nevertheless, these marriages sometimes fuelled intra-dynastic rivalries and led to throne disputes. This situation undermined the internal stability of the Artuqids and led to the weakening of the dynasty. In this context, political marriages stood out as a key factor in both the rise and weakening of the dynasty during the Artuqid period.

In conclusion, this article will evaluate not only the dynastic marriages that took place within the Artuqid Dynasty throughout history but also the marital ties established between other Turkoman principalities, the Seljuk State, the Zengids, the Ayyubids, the Ilkhanids, Timurids and other regional powers. The article will examine the positive effects of these political marriages, such as enhancing the dynasty's power and forming military and diplomatic alliances, as well as the negative consequences, such as internal conflicts and rivalries that led to the weakening of the dynasty.

Giriş

Artuklu Beyliği Mardin ve Diyarbekir bölgesinde 495-1102/812-1409 tarihleri arasında varlığını sürdüren bir Türkmen hanedanıdır (Alptekin, 1991, C. 3 s. 415-418; Köprülü, 2001, C. 1, s. 617-625). Artukluların atası olan Eksük Bey, Oğuzların Döğer boyundandır. Kaynaklarda konu ile ilgili, Artuklu Beyi Necmettin Ilgaz'ın oğlu Hüsamüddin Temürtaş'a ait olduğu söylenen İVI damgası ile Kâşgarlı Mahmud'un "Divânü Lügati't-Türk" (Mahmud, 1939, s. 5) eserinde mevcut olduğu Kayı boyuna ait damganın benzerliği, Artukluların Kayı boyuna mensup olduğunu görüşünü ortaya koysa da Sümer, Artuklu paralarında görülen damganın Kâşgarlı Mahmud, Reşidüddin ve Yazıcıoğlu tarafından oluşturulan Kayı boyu damgalarına benzemediğini belirttikten sonra, Döğer boyunun damgasına dikkat çekmiştir. Sümer'e göre, Kâşgarlı'da yer alan Döğer damgası Artuklu damgasına çok benzemese de Yazıcıoğlu'ndaki Döğer damgası Artuklu damgasına en çok benzeyen damga olarak görülmektedir (Poole, 1877, s. 118, 176; Ross, 1927, s. 47; Sümer, 1953 s. 142; Sevim, 1962, s. 121-146; Yazıcızade, 2017, s. 20).

Eksük Bey'in oğlu Zahirüddin Artuk Bey, 454/1063 yılında Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girmiştir. Artuk Bey Malazgirt muharebesinde Bizans'a karşı önemli fetihlerde bulunmuştur (el-Ömeri, 2014, s. 221; Fazlullah, 2010, s. 81-84; Sevim, 2011, s. 46-47; Yinanç, 2020, s. 69). Şam Selçuklu hükümdarı Tutuş 479/1086'da Kudüs'ü fethettiği zaman Selçuklu İmparatorluğu'nda önemli hizmetlerde bulunan ve 477/1084'te Amid muhasarasına katılan kumandanlardan Artuk b. Eksük'ü bu şehrin valiliğine tayin etmişti. Artuk Bey burada hakimiyetini 11 yıl (480-1087/491-1098) sürdürdü. Artuk Bey'in vefatından sonra yerine oğulları Sökmen ve İlğazi Kudüs'ün 491/1098'de Fatimiler tarafından zaptedilmesiyle burayı ellerinde tutamadılar. Böylece bölgeden ayrılan oğullar, babaları Artuk Bey'in (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 101; Savran, 1985, s.323) ismiyle anılan bağımsız bir devlet kurmuşlardır (Hillenbrand, 1981, s. 131; İbnu'l Cevzi, 2011, s. 221, 244, 248, 259; İbnü'l Ezrak, 1992, s. 90-106; Kayhan, 2001, s. 57; Köprülü, 2001, C. 1, s. 618-619; Müneccimbaşı, 2000, s. 189; Sevim, 1960, s. 209-232; Turan, 2014, s. 64-65, 84; Turan, 2013, s. 147-152; Vâth, 1999, s. 233; Yinanç, 1997, C. 3, s. 614). Böylece Artukoğulları Hısn-ı Keyfa (494/1101-628/1232), Harput (506/1112-518/1124 ve 581/1185-630/1233) ve Mardin (502/1108-812/1409) olmak üzere üç koldan varlığını sürdürmüştür. Artuklular, Selçuklular ve daha sonra gelen Zengiler ve Eyyubiler gibi bölgesel güçlerle karmaşık diplomatik ve askeri ilişkiler içinde olmuş, XIV. yüzyılın sonlarına kadar Mardin ve çevresindeki varlıklarını korumuşlardır. Ancak, 811/1409 yılında bölge, Timur'un seferleri ve ardından gelen diğer olaylar sonucunda Artuklu

hâkimiyetinden çıkmıştır (Alptekin, 1991, C. 3, s. 415-418; Bedirhanoglu, 2020, s. 137-148; İbn Kalanisi, 2015, s. 83; Poole, 2020, s. 220-221; Vath, 1999, s. 233-260).

1. ARTUKLU BEYLERİ VE EVLİLİK YOLUYLA KURULAN İTTİFAKLAR

Artuklu Beyliği döneminde, evlilikler, diplomatik ilişkileri güçlendirmek ve siyasi ittifaklar kurmak amacıyla önemli bir araç olarak kullanılıyordu. Özellikle Türkmen beylikleri, Selçuklu Devleti, Zengiler, Eyyubiler, İlhanlılar ve diğer bölgesel güçler arasında evlilikler yoluyla siyasi birlikler kurmak yaygın bir uygulamaydı. Bu strateji hem hanedanlar arasındaki ilişkileri güçlendirmekte hem de sınır bölgelerinde barışı sağlamaktaydı.

1.1. Artuklularda Hanedan İçinde Gerçekleşen Evlilikler

Hısn-ı Keyfa sahibi Sokman'ın İbrahim ve Rüküddevle adında iki oğlu vardı. Sokman 506/1112 senesinde vefat edince oğullarından İbrahim Hısn-ı Keyfa'ya hâkim oldu. Ancak bir müddet sonra ölünce yerine Rüküddevle Davud ve Azer Hatun hâkim oldu. Rüküddevle'nin Arslan Doğmuş, Kara Arslan (Fahrüddin), Süleyman ve Mahmud adında dört oğlundan Arslan Doğmuş, es-Said Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Hediye Hatun ile 534/1144 yılında evlenmiştir. Bu evlilikten bir oğlu olmuştur (Ataoglu, 1994, s. 408; Artuk, 1944, s. 73). Bu evlilik ile Arslan Doğmuş, Timurtaş'ın gücünden ve himayesinden yararlanmak istemiştir. Ancak, Arslan Doğmuş'un 538/1148'de vefatı ve ardından oğlunun da kısa bir süre sonra ölmesi, bu stratejik ittifakın uzun vadede etkili olmasını engellemiştir (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 74, 83). Diğer taraftan İbnü'l-Ezrak'ın verdiği bilgilere göre, Arslan Doğmuş'un bir kızı olduğu ve bu kızın siyasi ittifaklar bağlamında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Arslan Doğmuş'un kardeşi Kara Arslan, Ahlatşah Sökmen el-Kutbi'nin kızıyla evlense de orada çok kalmayarak amcasının yanına gelmiştir. Arslan Doğmuş'un bu hatundan Emir Ahmed (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 102-103) ve İzzeddin adında iki oğlu olmuştur. Kara Arslan, Yağısiyan (Ağısiyan- Ağusian, Aexianus, Ansian, Yağıbasan)'ı büyük bir hürmetle karşılamış ve onu ağabeyi Arslan Doğmuş'un kızıyla evlendirmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 102). Sara hastalığından vefat eden Yağıyasan geride Fahreddin'in oğullarının hizmetinde olan bir erkek çocuk bırakmıştır. Bu evlilik aracılığıyla, Kara Arslan hem amcasını kendi yanına çekmiş hem de taht üzerinde herhangi bir hak iddia edebilecek bir varis ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Arslan Doğmuş'un ölümünden sonra herhangi bir taht taliplisi kalmadığı için Kara Arslan, 1148'den itibaren hükümlerliğini daha sakin ve güven içinde sürdürmüştür.

559/1164 yılında atabey Nureddin Mahmud b. Zengi Haçlılara karşı cihat çağrısı yaparak civardaki hükümdar ve emirlerden yardım istemiştir. Suriye, el-Cezire ve Diyarbekir bölgesi Türkmenleri, kardeşi Kudbeddin Mevdud, Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alp ve Hısn-ı Keyfa hâkimi Kara Arslan bu çağrıya olumlu cevap verdiler. Türk orduları, Haçlıları Harim’de mağlup ettiler (Usta, 2002, C. 6, s. 477). Bu olayın ardından Necmeddin Alp’in vefatından sonra yerine oğlu Kudbeddin II. İlgazi (571/1176-579/1184) geçmiştir. Fahreddin Kara Arslan kızlarından birini Kutbeddin II. İlgazi ile evlendirmiştir. İlgazi’nin annesi gelinin getirilmesi için amcası Samsamuddin ve Kutbeddin, Seyfeddin Şirbarik, ileri gelen devlet adamları ile Meyyafarikin’e gittiler. Düğün alayı, gelin, gelinin kardeşi Fahreddin’in oğlu Nureddin, Fahreddin’in devlet erkanı ve gelinin sayılamayacak kadar olan çeyizi ile 27 Muharrem 560/13 Aralık 1164 yılı cuma günü Meyyafarikin’e geldiler (Darkot, 1997, C. 8, s. 195; Grigor, 2007, s. 52; Grousset, 2005, s. 231; Honigmann, 1970, s. 15-16; Minorsky, 1997, C. 8, s. 197; Savran, 2005, C. 29, s. 511; Taylor, 1865, s. 24; Tufantoz, 2005, s. 46-47). Bu evlilik neticesinde iki Artuklu emiri ülkelerinin sınırlarını güvence altına aldı (Bulduk, 2004, s. 45; İbnü’l Ezrak, 1992, s. 143). II. İlgazi, zevcesiyle birlikte kayınpederini ziyaret etmek amacıyla Hısn-ı Keyfâ’ya gitmiştir. 18 Cemaziyevvel 560/2 Nisan 1165 tarihinde gerçekleşen bu ziyarette, şehir şereflerine yakışır şekilde süslenmiş ve misafirler en güzel şekilde ağırlanmıştır. İlgazi ve eşinin burada geçirdiği 17 gün, o dönemin üst düzey aileleri arasındaki bağların gücünü ve karşılıklı saygının önemini vurgulamaktadır. Bu ziyaret sonrasında, İlgazi ve eşi 5 Cemaziyelahir 560/19 Nisan 1165 tarihinde Mardin’e geri dönmüşlerdir (İbnü’l-Ezrak, 1992, s. 143-144, 148; Kayhan, 2008, s. 59; Merçil, 2013, s. 271-272; Turan, 2019, s. 177). Fahreddin Kara Arslan’ın kızı ile II. İlgazi’nin evliliğinden Yavlak Arslan dünyaya gelmiştir. Yavlak Arslan, bu evliliğin sonucu olarak önemli bir mirasçı konumuna gelmiştir. Yavlak Arslan’ın annesi, II. İlgazi’nin vefatının ardından, İlgazi’nin kölesi olan Alp Kuş ile evlenmiştir. Melike’nin bu ikinci evliliği, dönemin sosyal yapısında köleler ve aristokrasi arasında bile evliliklerin gerçekleşebildiğini ve bu tür evliliklerin, kişisel durumlar kadar siyasi ve sosyal bağlamda da değerlendirildiğini göstermektedir (İbnü’l Esir, 1991, C. 11, s. 402).

Bir diğer hanedan içi evliliğe bakıldığında II. Sökmen’in kendisinden sonra devletini kardeşi Mahmud’a bırakmamak amacıyla kız kardeşini çok sevdiği kölesi Ayaz ile evlendirdi. II. Sökmen’in ölümünden sonra, Hısn-ı Keyfâ ve Âmid’deki yönetim, onun kızıyla evlenen kölesi Ayaz’a devredilmişti. Erkek hanedan üyesi bulunurken yönetimin Ayaz’a verilmesi hoş karşılanmamıştır. Bu nedenle II. Sökmen’in kardeşi Mahmut, Ayaz’a karşı bir hareket başlatarak yönetimi ele geçirdi ve Ayaz’ı bir süre hapse attı. II. Süleyman Şah, Hısn-ı Keyfâ ve Âmid bölgesindeki iç çatışmalardan haberdar olunca, duruma müdahale etti ve Ayaz’ı serbest bıraktı. Ayaz, bölgeden ayrılarak Anadolu Selçuklu Devleti’ne sığındı ve bu

devletin emirleri arasına katıldı. Bu olay, Selçuklu Sultanının bölgedeki siyasi olaylara güçlü bir şekilde nüfuz ettiğini ve yerel güç dengelerini kendi çıkarları doğrultusunda etkilediğini göstermektedir (Kesik, 2018, s. 189; Merçil, 2013, s. 220; Polat, 2004, s. 88; Turan, 2014, s. 284; Turan, 2013, s. 189; Usta, 2002, C. 6, s. 478).

Hanedan içindeki evlilikler, Artuklu Beyliği gibi siyasi yapılar için aile bağlarını güçlendirmek ve iç istikrarı korumak amacıyla önemli bir strateji olarak öne çıkar. Davud'un oğlu Kara Arslan'ın, amcası Behram Bey'in oğlu Belek Gazi'nin kızıyla evlenmesi de bu stratejik evliliklerden biridir. Belek Gazi'nin Menbiç'te şehit edilmesinden sonra Harput beldesi, Mardin Artuklu hükümdarı olan Hüsameddin Timurtaş'ın kardeşi Süleyman'ın eline geçti. Hısn-ı Keyfa Emiri Davud ile Mardin Emiri Timurtaş arasında Harput toprakları üzerindeki ihtilaflar, her iki tarafın da stratejik öneme sahip bu bölgeyi kontrol etme arzusundan kaynaklanmıştır. Davud, amcası Necmüddin İlgazi'nin oğlu Hüsameddin Timurtaş ile giriştiği mücadelede üstün gelerek Harput ve Palu gibi stratejik bölgeleri ele geçirmiştir. Bu zafer, Davud'un bölgedeki gücünü artırırken, Harput ve çevresinin ticaret yolları ve askerî açıdan kritik konumu nedeniyle Davud'un hakimiyet alanını genişletmesini sağlamıştır. Ebu Bekir b. Kara Arslan (580/1185-630/1233), babasından devraldığı topraklar üzerinde güçlü bir yönetim kurarak Harput ve çevresindeki Artuklu egemenliğini pekiştirmiştir. Davud, Harput'taki hakimiyetini meşrulaştırmak amacıyla oğlu Kara Arslan'ı, amcası Behram Bey'in oğlu Belek Gazi'nin kızıyla evlendirmiştir (Demirkent, 2013, s. 26; İbnü'l-Adim, 1982, s. 171-172; Sevim, 1983, s. 216). Bu evlilik, Davud'un, Belek Gazi'nin saygınlığından ve mirasından yararlanarak bölgedeki yönetimini daha sağlam ve meşru hale getirmesini sağlamıştır. Böylece, Kara Arslan'ın Belek'in soyuyla birleşmesi, Harput üzerindeki hakimiyetin yalnızca askeri değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal açıdan da kabul görmesini sağlamıştır. Rükneddin Davud'un ölümünden (19 Muharrem 539/23 Temmuz 1144 Pazar günü Hani'de) sonra yerine oğlu Fahrüddin Kara Arslan geçmiştir (Ataoğlu, 1992, s. 42-43; Kayhan, 2008, s. 53-72; Sussheim, 1997, C. 5, s. 965).

1.2. Artuklular ile Ahlatşahlar Arasında Gerçekleşen Evlilikler

Zeynep Hatun, Ahlatşahlar Beyliği döneminin önemli bir figürü olarak, güçlü aile bağları sayesinde siyaset sahnesinde etkili olmuştur. Zeynep Hatun, Ahlatşahlar Beyliği'nin en güçlü hükümdarlarından II. Sökmen'in ana bir kız kardeşi ve amcasının kızı olması nedeniyle, döneminin siyasi ve ailevi dengelerinde önemli bir yere sahipti. Bu yakın akrabalık bağları, Zeynep Hatun'a sadece aile içerisinde değil, aynı zamanda beyliğin siyasi kararlarında da nüfuz kazandırmıştır. Hatunun babası, Ahlatşahlar Beyliği'nin kurucusu Sökmen el-Kutbi'nin oğlu Ahmed'dir. Hatunun, Necmeddin Alp ile evliliği 540/1145-1146

senesinde olmuştur. Zeynep Hatun, ağabeyi II. Sökmen'i ziyaret etmek amacıyla gittiği Ahlat'tan dönüş yolunda, 14 Zilkade 566/19 Temmuz 1171 yılında Mardin'de vefat etmiştir. Onun vefatı hem İlğazi ailesi hem de Ahlatşahlar için büyük bir kayıp olmuştur. Özellikle annesi Zeynep Hatun'un Ahlatşahlar hanedanıyla olan bağı, II. İlğazi'nin siyasi ve sosyal etkisinin daha da pekişmesine katkı sağlamıştır (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 163; Sümer, 1989, C. 2, s. 24-28; Yaşa, 2014, C. 6, s. 485).

Yine Artuklu-Ahlatşah arasındaki ilişkilere bakıldığında Yavlak Arslan, babası Kutbeddin İlğazi'nin ölümünden sonra tahta geçmiştir. Ancak yaşının küçük olması nedeniyle, devlet yönetimi fiilen başkalarının eline geçmiştir. Ahlatşahı Sökmen, Hüsameddin Yavlak Arslan'ın akrabasıdır ve bu dönemde Mardin Artuklularını himaye etmiştir. Sökmen, Artuklu Beyliği'ni desteklemiş ve Yavlak Arslan'ın küçük yaşta tahta geçmesi nedeniyle devleti koruma altına almıştır. Ahlatşahı Sökmen, Yavlak Arslan'ın babasının memlûkü olan Nizameddin Alpkuş'u, Yavlak Arslan'ın annesiyle evlendirerek devlet işlerinin idaresini ona vermiştir (Abu'l Farac, 1999, s. 434-435; Alptekin, 1991, C. 3, s. 416; Kayhan, 2021, s. 17). Böylelikle devletin idaresi Yavlak Arslan ölünceye dek Alpkuş idaresinde kalmıştır. Bu, hanedanın çıkarlarını koruma ve yönetimde istikrar sağlama amacı güden bir hamledir. Sökmen'in 1185 yılında ölmesiyle birlikte, tüm devlet idaresi Alpkuş'un eline geçmiştir. Bu dönemde Alpkuş, Artuklu Beyliği'nin önemli bir figürü olarak devleti yönetmiştir.

Diğer taraftan II. Sökmen'in evliliğinin ardından aynı sene Artuklularda bir evlilik daha gerçekleşti. 14 Safer 559/12 Ocak 1164 Pazar günü Emir Samsamuddin Yakub b. Süleyman b. Davud, Şirbarik'in kızı Göç Hatun ile evlendi. 18 Cemaziyelevvel/12 Şubat 1167'de emir Seyfeddin Şirbarik'in eşi öldü. 28 Ramazan 562/18 Temmuz 1167'de ise Fahreddin Kara Arslan b. Davud Harput'ta öldü (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 144).

1.3. Artuklu Beyliği ile Selçuklular Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artuklu Beyliği ile Selçuklular arasındaki siyasi ilişkilerin bir yansıması olarak evlilikler önemli bir stratejik araç olarak kullanılmıştır. Artuklu Beyliği'nin siyasi evlilikler yoluyla Selçuklu Devleti ile yakın ilişkiler kurması, bu iki güç arasındaki bağların güçlenmesine ve bölgedeki dengelerin korunmasına yardımcı olmuştur. Artuklu beyliği ile Selçuklular arasındaki siyasi evliliklere bakıldığında Artuk Bey'in kızını Suriye Selçuklu meliki Tutuş ile evlendirdiği görülmektedir. Tutuş'un vefatından sonra dul kalan bu hatun daha sonra İnal b. Anuştegin ile evlenmiştir (Alıç, 2021, 20). Necmeddin İlğazi'de kızını Tekiş b. Alp Arslan'ın oğlu ile Cemaziyelevvel 495/ Şubat-Mart 1102 yılında evlendirdi. Bu tür evlilikler, o dönemin siyasi manevralarında güçlü bir araçtı ve hanedanlar arasındaki bağları kuvvetlendirerek bölgesel istikrarı sağlamaya yönelik bir çabaydı. Necmeddin

İlgazi'nin bu evlilikle hem Selçuklularla olan ilişkilerini güçlendirdiği hem de kendi konumunu daha da sağlamlaştırdığı anlaşılmaktadır. Özellikle Selçuklu Devleti'nin desteğini almak ve Artuklu Beyliği'nin bağımsızlığı ile Selçuklulara bağlılığı arasındaki hassas dengeyi korumak için bu tür evlilikler stratejik öneme sahipti (İbnü'l Esir, 2016, C.8, s. 469). İlgazi'nin Mardin'deki üstünlüğünü gören Halep Selçuklu emiri Rıdvan'ın eski atabeyi Cenahüdddevle'nin kızı ile 501/1107-1108'de evlendi (Azimi, 1988, s. 133).

Diğer taraftan Necmeddin İlgazi, Halep'teki karışıkları engellemek amacıyla sefere çıktı. Buradaki sükûneti sağladıktan sonra Halep Selçuklu meliki Rıdvan b. Tutuş'un kızı Ferhunde Hatun ile evlendi. Ancak ömrünün son günlerinde olan ve sağlığı bozulan İlgazi bu hatunun yüzünü dahi göremeden 515/1121'de ölmüştür. Halep Selçuklu meliki Rıdvan b. Tutuş bir diğer kızını da Artuklulardan Sevinç b. Şirbarik b. Emir Ali ile evlendirmiştir (Azimi, 1988, s. 60; İbnü'l Ezrak, s. 37-38). İlgazi'nin ölümünün ardından Ferhunde Hatun, Belek Gazi ile evlendi. 518/1124'te Membiç emiri Hasan b. Gümüştekin'i durdurarak Membiç'i muhasara etti. Bu esnada kaleden atılan ok ile hayatını kaybetti (Alptekin, 1992, C. 5, s. 402; Carnotensis, 2009, s. 241; Sauvaget, 1938, s. 207; Yinanç, 2020, C. 1, s. 244). Belek Gazi'nin vefatından sonra eşi Ferhunde Hatun, önce Artuklu beylerinden Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar ile evlendi. Süleyman'ın vefatının ardından, Mardin Artuklularından Hüsameddin Timurtaş ile evlilik yaptı. Bu evlilikte nikah akdini Mecdüddin es-Sesid yapmıştır. Ferhunde Hatun, bu evlilik sırasında Belek Gazi'den olan oğlu Celal Mülük Köpek /Göbek'i de yanına alarak Mardin'e geldi. Hüsameddin Timurtaş, Ferhunde Hatun'un oğlu Celal Mülük'ü kendi kızı Hediye Hatun ile evlendirerek aileler arasında daha da güçlü bir bağ kurdu (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 60-61). Bu evlilik, Artuklu ailesi içindeki ittifakları ve güç dengelerini sağlamlaştırma açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Selçukluların Artuklular ile yaptığı diğer bir evlilik Belek Gazi'nin I. Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile olan evliliğidir. Belek Gazi amcası Sökmen'in kendisine Suruç şehrini bırakmasıyla siyasi sahnede adını duyurmaya başladı. Ancak kısa süre sonra Suruç, Urfa Haçlı Kontluğu tarafından işgal edildi. Belek Gazi, Belih Çayı Zaferi'nde (9 Şaban 497/7 Mayıs 1104) amcası Sökmen'in yanında önemli bir rol oynadı (Aquensis, 2007, s. 689; Çelik, 2021, s. 525-540; Demirkent, 1994, s. 12-13; Holt, 1999, s. 30-31; İbnü'l Esir, 2016, C. 8, s. 492-498; Kütük, 2018, s. 164; Metin, 2019, s. 817-852; Runciman, 1992, s. 32-33; Sevim, 2009, C. 37, s. 392-394; Usta, 2016, s. 95-96; Nayır, 2020, s. 527-529). 1112 yılında ise Harput, Çemişgezek, Dersim ve Hısn-ı Ziyad'ı ele geçirerek, merkezi Palu olan kendi beyliğini kurdu. Bu başarılarının ardından Belek, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile evlendi. I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Şahin Şah, kardeşi Tuğrul

Arslan'ı tahtan indirerek kendisi oturdu. Şahinşâh'ın Tuğrul Arslan'ı hükümdarlıktan azletmesi ve kardeşlerinden Mesud ile Melik Arap'ı hapse attırması Ayşe Hatun'u fazlasıyla tedirgin etmişti. Belek Gazi'den yardım isteyerek ona: "Merhum kocam Sultan Kılıç Arslan nice defalar sizi medhederek dedi ki; bütün Türk emirleri içinde Belek kadar akıllı ve kudretli kimse yoktur. Ben de sizden beni ve oğlumu adınızla korumanızı istiyorum" diyerek ondan oğluna atabey olmasını rica etti (Azimi, 1988, s. 40; Turan, 2014, s. 173-175). Bu evlilik, Belek Gazi'ye Malatya Selçuklu tahtı üzerinde hak iddiası kazandırdı. Amcası Sökmen'in ölümüne kadar onunla hareket eden Belek Gazi, siyasi ve askeri anlamda gücünü pekiştirdi. Ayşe Hatunun oğlu Tuğrul Arslan ise Emir Rüknu'ddevle Davud'un kızıyla evlendi. Tuğrul Arslan'ın kız kardeşi Saide/Sacide Hatun ise Meyyâfârikîn'in idaresini eline alan Şemsuddevle Süleyman ile evlenmiştir. Kadı Tâceddin Ebû Salim b. Nubâta'nın, Malatya'ya giderek gelini alıp Meyyâfârikîn'e getirdiği ve burada nikâh akdinin gerçekleştiği bilinmektedir (Abû'l-Farac, 1999, C. 1, s. 351; Alptekin, 1992, C. 5, s. 402-403; Azimi, 1988, s. 40; Claude, 1979, s. 101; Mateos, 2000, s. 277-278).

Belek Gazi'nin vefatından sonra Anadolu'da ortaya çıkan güçler, özellikle Danişmendliler ve Artuklular gibi yerel hanedanlar arasında ciddi bir rekabete neden oldu. Danişmendli Emir Gazi, bu dönemde oldukça etkili bir figürdü. Emir Gazi, Belek Gazi'nin vefatını (20 Rebiulevvel 518/7 Mayıs 1124) fırsat bilerek damadı I. Mesud ile iş birliği yaptı. Böylece Malatya'yı 27 Rebiyülahır 518/ 13 Haziran 1124'te kuşattı ve ele geçirdi. Daha sonra Hanzit memleketlerine doğru yönelerek bu topraklara saldırdı. Bu süreçte, Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı, Belek Gazi'nin dul eşi Ayşe Hatun'un mirasını ve kalan toprakları koruma isteğiyle Danişmendlilere karşı koymak istediye de Emir Gazi'ye karşı doğrudan bir savaşı başlatabilecek güce sahip olmadığı için, sadece Danişmendlilerin bazı topraklarını yağmalamakla yetindi. Bu arada Belek Gazi'nin dul eşi Ayşe Hatunun, mirasın savunma mücadelesine devam etti. Gerger/Gargar Kalesi'ni işgal ederek, Belek Gazi'nin ardından topraklarının bağımsız bir mirasçısı olarak hak iddia etti (Abu'l Farac, 1999, C. 2, s. 359; Honigmann, 1970, s. 134; İşpirli, 1993, C. 8, s. 464-465; Kesik, 2009, s. 127; Sümer, 2004, C. 29, s. 339-342; Solmaz, 2019, C. 2, s. 245-247). Ayşe Hatun ve oğlu Tuğrul Arslan, Danişmendli Emir Gazi'nin gücü ve genişlemesi karşısında daha fazla direnemedi. Sonunda, 1 Zilkade 518/10 Aralık 1124 Çarşamba, Malatya'yı Danişmendlilere teslim ederek şehri terk ettiler. Ayşe Hatun ve oğlu, çekilmenin ardından Minşâr Kalesi'ne sığındılar (Mateos, 2000, s. 282; Kesik, 2020, s. 11-34). Ayrıca İbnü'l Ezrak, Ayşe Hatunun Belek Gazi ile evliliğinin bitmesinin ardından Hısn-ı Keyfa Artuklu Beyi Rüknu'ddevle Dâvud ile evlendiğini bildirir (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 45; Metin, 2017, s. 35-62).

Artukluların Selçuklularla gerçekleştirdiği bir diğer evlilik ise Hısn-ı Keyfa Artuklu emiri Nureddin Muhammed b. Kara Arslan ile II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka/Halataita Hatun arasında gerçekleşmiştir. 568/1173 yılında II. Kılıç Arslan'ın Hısn-ı Keyfa topraklarına saldırması, bölgedeki dengeleri tehdit eden önemli bir olaydı. Bu saldırıya karşı Nureddin Muhammed, Sultan Kılıç Arslan'ın saldırılarına karşı koruma talep ederek, Nureddin Mahmud'dan yardım istemiştir. Nureddin Mahmud, bölgedeki durumu ciddiyle ele alarak harekete geçmiş ve bu müdahale sonucunda Sultan Kılıç Arslan'ın kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme, Nureddin Mahmud'un ve Nureddin Muhammed'in bölgedeki hakimiyetlerini sürdürmelerine yardımcı olmuş, aynı zamanda bölgedeki stratejik dengeyi koruma yönündeki çabalarını pekiştirmiştir. Nureddin Mahmud'un 569/1174 yılından ölümüyle bölgede karışıklık çıksa da onun yeğeni Seyfeddin Gazi buna engel oldu. Selahaddin Eyyübi'nin Suriye'de kazandığı başarılar neticesinde II. İlgazi ve Nureddin Muhammed Salahaddin Eyyübi tarafından gönderilen elçi Ebu'l Hamid el-Acemi'nin önünde sadakat yeminlerini bildirdiler (Özaydın, 2022, C. 25, s. 398-402; Şeşen, 2009, C. 36, s. 377-340). Tüm bunlara rağmen bölgedeki etkinliğini artırmak isteyen Nureddin Muhammed Kılıç Arslan'ın kızı ile evlendi. Ancak Muhammed sonraları şarkıcı bir kadına âşık olunca, Sultan Kılıç Arslan çeyiz olarak verdiği Malatya'yı geri almak için harekete geçti. Bu durum karşısında Nureddin Mahmud, Selahaddin Eyyübi'den yardım istedi. Ancak bu gergin ortamı II. Kılıç Arslan'ın veziri İhtiyareddin Hasan b. Ufras'ın uğraşları ile engellenerek Nureddin Muhammed'in şarkıcı kadından uzaklaşması kararlaştırıldı. Nitekim şarkıcı kadın Bağdat'a gitti ve ölünceye kadar orada kaldı (Abu'l Farac, 1999, C. 2, s. 517; İbnü'l Esir, 2016, C. 9, s. 447-448; Merçil, 2013, s. 120; Münecimbaşı, 2000, C. 2, s. 22-23; Şeşen, 1971, s. 268; Turan, 2014, s. 237-238; Usta, 2002, C. 6, s. 487). Selçuka Hatun, Nureddin Muhammed 581/1185-86 yılında vefat edince Abbasi halifesi en-Nasır Lidinillah ile evlendi (Abu'l Farac, 1999, C. 2, s. 517-518).

Selçuklu döneminde gerçekleşen bir diğer evlilik ise Necmeddin İlgazi'nin kızı Güher Hatun ile Hille emiri Dübeys arasında gerçekleşmiştir. Hille emiri Seyfüddevle Sadaka b. Mezyed ölünce yerine oğlu Dübeys emirliğin başına geçmiştir. Bu dönemde Selçuklu şehzadeleri (Sultan Mesud ve Sultan Mahmud) arasındaki karışıklığı fırsat bilen Dübeys hakimiyet sahasını genişletmek isteyince Sultan Mahmud'a karşı Sultan Mesud'un yanında oldu. Ancak meydana gelen savaşta mağlup olunca Mardin Artuk emiri Necmeddin İlgazi'ye sığındı. 513/1120'de Küfe kadısı Ebû Cafer es-Sakafî aracılığı ile Mardin Artuklu emiri İlgazi'nin kızını isteyerek onunla evlenmiştir. Dübeys ve Güher Hatunun bu evlilikten İzzeddin Muhammed adında oğlu olmuştur (İbnü'l Adim, 2014, s. 147; İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 105). Bu evlilik neticesinde 515/1121'de kayınpederi İlgazi ile Gürcistan üzerine düzenlenen sefere katılmıştır. Ancak meydana gelen savaşın yenilgiye uğramasıyla Dübeys

ile Necmeddin İlgazi Mardin'e döndü. Dübeys 517/1123 yılında Halife Müsterşid-Billah ile mücadeleye girdi. Ancak halifenin ordusuna karşında yenilince Caber kalesi hâkimi Sâlim b. Mâlik'e sığındı (Özaydın, 1994, C. 10, s. 14; Ravendi, 2020, C.1, s. 106). Hille emiri Dübeys daha sonra İmadüddin Zengi ile Hahlife Müsterşid-Billah'a karşı yeni bir sefer tertip ettiyse de 526/1132'de mağlup oldu ve Sultan Mesud'a sığındı. Dübeys 14 Zilhicce 529/25 Eylül 1135'te Sultan Mesud tarafından öldürtüldü. Sultan Mesud, Dübeys'in kızı Sufrâ Hatun ile 532/1138'de evlenmiştir (İbnü'l Esir, 2016, C. 9, s. 115; Kuş, 2018, s. 384).

1.4. Artuklu Beyliği ile Zengiler Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artuklu Beyliği döneminde siyasi amaçla gerçekleşen sıhriyet bağları dönemin bölgesel güç dengeleri üzerinde önemli bir rol oynayarak Zengiler ile devam etmiştir. Buna en iyi örnek İmadüddin Zengi'nin Mardin Artuklu beyi Hüsâmeddin Timurtaş'ın (515/1122-548/1154) kızı Safiyye Hatun ile olan evliliğidir. Bizans İmparatoru Joannes Komnenos'un 532/1137 yılında Suriye'ye yaptığı sefer, bölgedeki Türk beyliklerini kısa bir süreliğine bir araya getirmiştir. Bizans tehdidine karşı birleştikleri bu dönemde, Artuklular ve Zengiler gibi yerel beylikler, Bizans ordusunun bölgeden çekilmesiyle dikkatlerini Haçlılar üzerine çevirmiştir. Bu stratejik yön değişikliğiyle, Suriye'deki Haçlı kontlukları hedef alınmıştır. Özellikle Urfa önemli bir nokta haline gelmiştir (Cahen, 1935, s. 219-276; Çevik, 2002, s. 115-161; Hillenbrand, 1990, s. 96, 144-145; Khoniates, 1995, s. 20). İmadüddin Zengi liderliğinde, Türk beyleri iki farklı yöne kuvvet göndermiştir: Bir kısmı Halep'e giderken diğer bir kısmı Urfa'yı kuşatarak Haçlıları sıkıştırmayı hedeflemiştir. Bu kuşatma, Zengi'nin Urfa üzerindeki baskısını artırmış ve Haçlıların savunma hattında önemli bir zayıflık yaratmıştır. 533/1138 yılında Atabey Zengi ile Timurtaş arasında anlaşmazlık çıktı. Bundan dolayı Atabey Mardin üzerine yürüdü ve Dara'yı aldı. Fakat daha sonra aralarında sulh olunca Atabey Dara'yı Hüsameddin Timurtaş'a teslim etti ve kızı Safiyye Hatun ile evlendi (Alican, 2013, s. 6; İbnü'l Ezrak, 1992, s. 68). Safiyye Hatun, Hüsameddin Timurtaş'ın kardeşi Emir Ayaz'ın (Ayas/İlyas) dul olan eşiyle olan evliliğinden olan ilk çocuğu idi. Ayas b. Necmeddin'in oğlu Emir Şihabettin de bu hatundan idi. Timurtaş bir süre sonra Erzenü'r-Rum (Erzurum) hâkimi Emir Gazi'nin kızıyla evlendi. Meyyafarikin'e gelen hatundan 520/1126 yılında es-Sahib Necmeddin Alp, 521/1127 yılında Emir Cemaleddin Serbi, sonra Hediye Hatun ve Samsamüddin Bahram oldular (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 40).

Mardin Artuklu emiri Hüsameddin Timurtaş, Zengi atabeyi I. Seyfeddin Gazi ile kızı Zümrüt Hatunu evlendirdi. Bu evlilikten Meliku'l Mülük Seyfeddin Gazi olmak üzere dört çocuğu oldu (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 106). 544/1149 yılında Atabey Zengi'nin oğlu Seyfeddin Gazi Nusaybin kapısına doğru hareket edip Emir Celdek el-Halifeti'yi de Zümrüt Hatunun

Nusaybin kapısına getirilmesi için Mardin'e gönderdi. Bu sırada Seyfeddin Gazi hastalanınca gelin Musul'a götürüldü ve Sökmen'in kızı (Atabey Zengi'nin eşi) olan Hatunun evine indirilerek 20.000 dinar nikah akdi karşılığında nikah kıyıldı. Ancak ağır hasta olan Seyfeddin Gazi hekim Ebu'l Berakat'ın tedavilerine rağmen Safer 544/ Haziran-Temmuz 1149'da öldü. Seyfeddin Gazi'nin vefatıyla birlikte dul kalan hatun onun kardeşi Kutbüddin Mevdud ile evlendi. Bu evlilik ile Dara 12 Zilhicce 544/ 12 Nisan 1150 Çarşamba günü Hüsamettin Timurtaş'ın idaresine girdi (Abu'l Farac, 1999, C. 2, s. 388; Alptekin, 1985, s. 113; Bezer, 2013, C. 44, s. 268- 272; Bezer, 2009, C. 37, s. 31; Elisseeff, 1967, C. 2, s. 128; Gök, 2013, s. 128; İbnü'l Ezrak, 1992, s. 88-90; İbnü'l Esir, 2016, C. 9, s. 201-202; Yürekli, 2008, s. 229-235). Diğer taraftan 545/1150 yılında Hüsameddin Timurtaş'ın oğlu Samsamüddin Behram, Zengilerden Kutbüddin Mevdud'un kız kardeşiyle evlendi (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 90). Hüsameddin Timurtaş, Zengilere karşı zaman zaman bağımsız hareket edebilse de bu evlilikle ilişkileri daha yakın tutmayı hedeflemiştir. Ayrıca Zengiler ve Artuklular arasındaki bu evlilik ittifakı, Eyyüblere karşı bir savunma veya denge oluşturma amacı da gütmektedir. Hüsameddin Timurtaş 11 Zilkade 548/28 Ocak 1554 yılında Mardin'de öldü. Ölümünden sonra geride el-Malik Necmeddin Alp, Cemaledin Serbi, Samsamuddin Bahram, Safiyye Hatun, Zümrüt Hatun, Hediye Hatun ve Nura Hatun kaldı (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 96-106).

1.5. Artuklu Beyliği ile Dilmaçoğulları Arasındaki Siyasi Evlilikler

Dilmaçoğulları Emiri Fahreddin Devletşah, Anadolu'nun beylikler dönemi sırasında önemli bir bey olarak öne çıkmış ve ilk icraatlarından biri olarak Bitlis, Erzen ve Duvin'den oluşan beylik topraklarında kendi otoritesini sağlamaya çalışmıştır. Fahreddin Devletşah, beylik topraklarında otoritesini sağladıktan sonra, bölgedeki siyasi ilişkileri yeniden inşa etmeye yönelmiştir. Ağabeyi Yakut Arslan döneminde, Dilmaçoğlu Beyliği ve Mardin Artuklu Emirliği arasındaki ilişkiler, Zengi Hanedanı'na tabi olmaları nedeniyle zayıflamıştı. Bu nedenle Devletşah, bu ilişkileri canlandırmak amacıyla adımlar atmıştır. Bu bağlamda, 543/1148 yılında Emir Bahaüddin Sevic ve vezir Diyaüddin'i Meyyafarikin'e göndererek önemli bir diplomatik hamle yapmıştır. Gönderilen heyet, Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Nura/Nure Hatun'a Fahreddin Devletşah adına talip olmuştur. Nikah akdi olarak 50.000 dinar mehir karşılığında (Zilhicce 543/Nisan 1149) Meyyafarikin'de kıyılan nikahtan sonra Hatun Erzen'e götürülmüştür. Bu evlilik ile bölgesel güç dengelerini yeniden kurularak Dilmaçoğlu Beyliği ile Mardin Artuklu Emirliği arasındaki bağlar kuvvetlenmiştir (Çevik, 2002, s. 141; İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 87). İbnü'l-Ezrak'ın verdiği bilgilere göre, Timurtaş'ın kızı Nura Hatun'un evliliği için sadece Fahreddin Devletşah değil, aynı zamanda Şeddadiler'den Ani hâkimi Fahreddin Şeddad'a talip olmuştur (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 106).

Ancak Fahreddin Şeddad, İzzeddin Saltuk'un kızı ile 549/1154 yılında nişanlandıysa da bir müddet sonra kızın babası onu Erzen ve Bitlis hâkimi ile evlendirdiği belirtilmektedir (Bezer, 2010, C. 38, s. 409-411; İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 114; Kırzioğlu, 1982, s. 73; Öngül, 2014, C. 6, s. 463). Bu tercih, Dilmaçoğulları'nın bölgedeki stratejik önemini ve daima güçlü bir müttefik olarak görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca yine ikili ilişkilerinde devam ettiği bu dönemde Necmeddin İlgazi b. Artuk'un kızı Seferi Hatunun Erzen ve Bitlis hâkimi Hüsameddin Kurti/Karti b. Toğan Arslan'ın evliliği bölgedeki siyasi dengelerin korunması açısından önemli bir izdivaçtır (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 105).

1.6. Artuklu Beyliği ile Yıvaloğulları Arasındaki Siyasi Evlilikler

491/1098-578/1183 yılları arasında Diyarbekir'de hüküm üren Yıvaloğulları'da Artuklu hanedanı ile siyasi evlilikleri kurarak kendilerini güvence altına almak istemişlerdir. Mardin Artuklu beylerinden Necmeddin İlgazi'nin kızı Yumna Hatun, Amid hâkimi Ebu Mansur İlaldı ile evlenmiştir. Bu evlilikten Cemaleddin Şemsülmülük Mahmud adında bir oğlu olmuştur (Artuk, 1944, s. 15-16; Ataoğlu, 1994, s. 412; İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 72; Sevim, 2000, C. 22, s. 257-258).

İvaloğulları ile Artuklular arasında gerçekleşen bir diğer evlilik ise Şemsülmülük Mahmud'un, İmadüddin Zengi'den dul kalan kuzeni olan Mardin Artuklu beyi Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Safiyye Hatun ile izdivacıdır. 536/1152 yılında İvaloğlu İlaldı Bey'in vefat etmesiyle yerine oğlu Şemsülmülük Mahmud geçti. Ancak Zengîlerin Güneydoğu Anadolu'ya yönelik saldırıları, Ergani, Hâlâr, Tulhum ve Çermük gibi stratejik bölgeleri ele geçirmelerine yol açmıştır. Ancak bu kaleler ve kasabalar kısa süre sonra Hasankeyf Artuklu Emiri Fahreddin Karaarslan tarafından işgal edilmiştir. Emir Mahmud, beyliğinin varlığını sürdürmek amacıyla diplomatik bir adım atarak, Artuklu hanedanıyla bağ kurmuş ve 50.000 altın başlık parası karşılığında Artuklu Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun'la evlenmiştir. Ancak Safiyye Hatunun gerçekleşen evlilikten bir yıl sonra 544/1149 yılında vefat etmesiyle Şemsülmülük Mahmud vaad ettiği mehri ödemedi. Bunun üzerine Hüsameddin Timurtaş kızının mehrini almak üzere Amid üzerine yürüdü (Çevik, 2014, C. 6, s. 491-499; Sevim, 2000, C. 22, s. 257-258). Bir süre sonra Amid hâkimi ile yazışan Hüsameddin Timurtaş o senenin gelirini aldı (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 95).

1.7. Artuklu Beyliği ile Karakoyunlular Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artukluların Karakoyunlu hanedanı (751/1351/873/1469) ile de ilişkileri bulunmaktadır. Karakoyunlu devletinin kurucusu Bayram Hoca Mardin Artuklu hükümdarı el-Melikü'l-Mansur Ahmed'i mağlup etmiştir (Sümer, 1967, s. 41). Bayram Hoca (ö.782/1380) vefat edince yerine kardeşi Türemiş'in oğlu Kara Mehmet devletin başına geçti.

Kara Mehmed Bey, Artuklu hükümdarı Melik İsa ile olan düşmanlığı sona erdirmek amacıyla diplomatik bir adım atarak Melik İsa'nın kızıyla evlenmek istedi. O dönemde siyasi evlilikler, çatışmaları sona erdirmenin ve ittifaklar kurmanın etkili yollarından biriydi. Ancak bu evlilik teklifi reddedildi. Reddedilme, iki devlet arasındaki gerilimi daha da artırdı. Bunun üzerine Kara Mehmed Bey, gücünü askeri yollarla göstermeye karar verdi ve Mardin'i kuşatarak Artuklu ordusunu mağlup etti. Bu askeri zafer, Kara Mehmed Bey'in stratejik üstünlüğünü kanıtlarken, Artukluların yeniden müzakere yoluna başvurmasını sağladı. Melik İsa'nın kızı yerine kardeşiyle evlenmesi teklif edildi. Kara Mehmed Bey, bu teklifi kabul ederek iki devlet arasında barış sağladı (Ebu Bekr-i Tihrani, 2001, s. 36; Ferdi, 2006, s. 41; Sümer, 2001, C. 24, s. 434- 438). Sonuç olarak, bu olayda siyasi evlilikler, sadece aile bağlarını güçlendirmekle kalmayıp, düşmanlıkları sona erdirmede de önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Artuklu hanedanının Karakoyunlular ile gerçekleştirdiği bir diğer önemli siyasi evlilik ise Artuklu beyi el-Melikü's-Salih Şihabeddin Ahmed ile Karakoyunlu Kara Yusuf'un kızı arasında gerçekleşen evliliğdir. Serdrüd Zaferi (Aka, 2001, s. 6), Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a Azerbaycan'ı kazandıran kritik bir dönüm noktasıdır. Bu zaferin ardından Kara Yusuf, fetih hareketlerine devam ederek komutanlarından Bistam Bey'i İran'ın batısında yer alan Irak-ı Acem bölgesinin fethiyle görevlendirdi. Bistam Bey, bu görevde başarılı olup Sultâniye ve Kazvin gibi stratejik şehirleri ele geçirdi. Aynı dönemde, Mardin Artuklu hükümdarı, Akkoyunlular'ın saldırısıyla karşı karşıya kaldı ve Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'tan yardım talep etti. Kara Yusuf, 811/1409 yılının ilkbaharında Âmid (Diyarbakır) önlerine gelerek Akkoyunlu beyini ağır bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra Mardin'e yönelerek oradaki durumu değerlendirdi ve Artuklu hükümdarı el-Melikü's-Salih'in Mardin'i koruyamayacak kadar zayıf olduğunu fark etti. Bunun üzerine Kara Yusuf, el-Melikü's-Sâlih'e bir teklifte bulundu: Kızını ve Musul'u ona verip, Mardin'i Karakoyunlu hâkimiyeti altına aldı. Mardin'e kendi beylerinden birini tayin eden Kara Yusuf, böylece yaklaşık üç asır boyunca hüküm süren Artuklu hanedanının bağımsızlığına son verdi (811/1409) (Ebu Bekr-i Tihrani, 2001, s. 54-55; Ferdi, 2006, s. 36-47; Sümer, 1967, s. 436-438; Taştemir, 2003, C. 28, s. 43-48; Vath, 1986, s. 181-215).

1.8. Artuklu Beyliği ile Moğollar Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artuklu Beyliği döneminde, evlilikler, diplomatik ilişkileri güçlendirmek ve siyasi ittifaklar kurmak amacıyla yapılan evlilikler Moğollar ile gerçekleştirilmiştir. Moğollar, Anadolu'ya ilk büyük seferlerini 640/1243 yılında Köseadağ Savaşı ile gerçekleştirdiler (Sümer, 2002, C. 26, s. 272-273). Anadolu Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında gerçekleşen bu savaş, Anadolu tarihinde dönüm noktalarından biri oldu. Melikü'l Muzaffer

Kara Arslan'ın 1292'de vefatından sonra İlhanlı hükümdarı Gazan Han Diyarbekir ve Diyar Rebia bölgesinin idaresini sadakatinden dolayı II. Necmeddin Gazi'ye (693-711/1294-1312) verdi. Bundan başka ona Sultan unvanı ile tac ve çetr gibi saltanat alametlerini verdi. Nitekim Mardin'de 698/1299 yılında basılan gümüş sikkelerde Necmeddin Gazi'nin Sultan unvanı basılan gümüş sikke basan hükümdarlar listesinde yer almaktadır. Daha sonra Necmeddin İlğazi İlhanlılarla bağlarını kuvvetlendirmek için kızı Dünya Hatunu, İlhanlı hükümdarı Olcaytu ile 708/1309'da evlendirdi (Dalkesen, 2011, s. 543-544; Jackson, 2017, s. 257; Merçil, 2013, s. 233; Özgüdenli, 2007, C. 33, s. 345-347; Turan, 2013, s. 202).

1.9. Artuklu Beyliği ile Eratnalılar Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artuklu beyliği dönemi siyasi ilişkilerinde ittifakları güçlendirmek, çatışmaları önlemek ve karşılıklı çıkarları sağlama almak amacıyla kullanılan önemli bir araç olan evliliklerin bir diğeri ise Eratnalılar arasında gerçekleşmiştir (Göde, 1995, C. 11, s. 295-296). Siyasi ilişkileri akrabalık bağı ile daha da güçlendirmek isteyen Alaeddin Eratna oğlu Şeyh Hasan'a (ö. Ramazan-Şevval 748/Ocak 1348) Mardin Artuklu hükümdarı Melik Salih'in kızını istedi. Evliliğe onay veren Mardin hükümdarı kızının çeyiz hazırlıklarını tamamladıktan sonra gelin alayı ile Mardin'den Sivas'a gönderdi. Artuklu melikesinin Sivas'a geldiği vakit Şeyh Hasan'ın rahatsızlanarak vefat etmesi üzerine Alaeddin Eratna gelin alayını geri göndermeyerek ortanca oğlu Cafer Bey ile evlendirmek istedi. Bunun üzerine Alaeddin Eratna, Mardin Artuklu hükümdarı Melik Salih'e durumu haber göndermiştir. Ayrıca mektupta bu evlilik karşılığında Harput'u Artuklulara bırakacağını da ifade etmiştir. Durumu öğrenen Artuklu hükümdarı kızının iddet süresinin bitmesinden sonra bu evliliğe onay vermiştir. Alaeddin Eratna dünürü Melik Salih'ten onay aldıktan sonra Artuklu melikesini oğlu Cafer ile evlendirmiştir (Acar, 2000, C.21, s. 466-471; Bilmen, 1968, s. 368; Ceziri, 1992, C. 6, s. 2726-2727; Erdoğan, 2005, s. 274; Erdem, 2013, s. 71-95; Göde, 1994, s. 86; Göde, 2006, s. 42; Nayır, 2020, s. 546; Uzunçarşılı ve Edgüer, 2014, s. 231; Uzunçarşılı, 1968, s. 161-189).

Alaeddin Eratna, beklenmedik bir durumla karşılaştığında bu evliliği iptal etmek yerine, Artuklu Beyliği ile ittifakı sürdürmenin yollarını aramıştır. Alaeddin Eratna'nın, bu evlilik karşılığında Harput'u Artuklulara bırakmayı teklif etmesi, siyasi evliliklerin yalnızca akrabalık bağı kurmakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toprak devri gibi somut anlaşmalarla da desteklendiğini göstermektedir. Bu, evliliklerin siyasi ve ekonomik çıkarlarla ne kadar iç içe olduğunu gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Tarih boyunca her coğrafyada görülen siyasi evlilikler, devletlerin siyasi hayatlarını derinden etkileyen, güç dengelerini değiştiren önemli diplomatik araçlardan biri olmuştur. Devletlerarası ittifaklar kurmak, barış anlaşmaları sağlamak ve bölgesel nüfuz kazanmak gibi stratejik amaçlar doğrultusunda kullanılan bu evlilikler, tarihin seyrinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu uygulamaya Artuklu Hanedanı'nda da sıkça rastlanır. Artuklu Beyliği, 495-811/1102-1409 yılları arasında Mardin ve Diyarbakir bölgelerinde hüküm sürerken, siyasi evliliklerle diplomatik ilişkilerini güçlendirmiştir. Kız alma ya da kız verme yoluyla kurulan bu evlilikler hem iç hem de dış politikada önemli etkiler yaratmış; hanedanın gücünü pekiştirmede stratejik bir araç olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak makalede ele alınan siyasi evlilikler bağlamında Artukluların hanedan içinde gerçekleştirdiği evlilikler şu şekildedir; Hısn-ı Keyfa beyi Rüknüddeve Davud'un oğlu Arslan Doğmuş'un es-Said Timurtaş'ın kızı Hediye Hatun ile evliliği (538/1144), Arslan Doğmuş'un kardeşi Kara Arslan'ın, Ahlatşah Sökmen el-Kutbi'nin kızı ile evliliği, Kara Arslan'ın Arslan Doğmuş'un kızı ile evliliği, Hısn-ı Keyfa Hâkimi Fahreddin Kara Arslan'ın kızının Kutbeddin II. İlgazi ile evliliği, Yavlak Arslan'ın annesinin, oğlu II. İlgazi'nin kölesi olan Alp-Kuş ile evliliği, II. Sökmen'in kız kardeşi Zeynep Hatunun Necmeddin Alp ile evliliği (540/1145-46), Nizameddin Alpkuş'un Artuklu Yavlak Arslan'ın annesi ile evliliği, Emir Samsamuddin Yakub'un emir Şirbarik'in kızı Göç Hatun ile evliliği (14 Safer 559/ 12 Ocak 1164), II. Sökmen'in çok sevdiği kölesi Ayaz ile kız kardeşinin evliliği, Kara Arslan'ın amcası Behram Bey'in oğlu Belek Gazi'nin kızıyla evliliği, Necmeddin İlgazi ile Halep Selçuklu meliki Rıdvan b. Tutuş'un kızı ile Belek Gazi'nin evliliği, Belek Gazi'nin vefatından sonra Ferhunde Hatunun önce Artuk beylerinden Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar ile daha sonra onun ölümüyle Mardin Artuklularından Hüsameddin Timurtaş ile yaptığı evlilikler, Ferhunde Hatunun oğlu Celal Mülük ile Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Hediye Hatunun evliliği şeklinde gerçekleşmiştir.

Artukluların Selçuklu devleti ile gerçekleştirdiği evlilikler ise; Artuk Bey'in kızı Suriye Selçuklu meliki Tutuş'un evliliği, Necmeddin İlgazi'nin kızı ile Tekiş b. Alp Arslan'ın oğlu ile evliliği, Halep Selçuklu emiri Rıdvan'ın eski atabeyi Cenahüddevle'nin kızı ile İlgazi'nin evliliği (501/1107-1108), Belek Gazi ile I. Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile evliliği, Ayşe Hatunun Hısn-ı Keyfa emiri Rüknüddeve Davud ile evliliği, Ayşe Hatunun oğlu Tuğrul Arslan ile Emir Rüknüddeve Davud'un kızı ile evliliği, Tuğrul Arslan'ın kız kardeşi Saide Hatunun Şemsüddevle Süleyman ile evliliği, Hısn-ı Keyfa Artuklu emiri Nureddin Muhammed'in, II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka Hatun ile evliliği, Necmeddin İlgazi'nin kızı Güher Hatunun Hille emiri Dübeys ile evliliğini görmekteyiz.

Diğer taraftan Artukluların Zengiler ile evlilikleri; İmadüddin Zengi'nin Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Safiyye Hatun ile evliliği, Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Zümrüt Hatun ile Zengi atabeyi I. Seyfeddin Gazi'nin evliliği, Zümrüt Hatunun Seyfeddin Gazi'nin erkek kardeşi Kutbeddin Mevdud ile evliliği, Hüsameddin Timurtaş'ın oğlu Samsamüddin Behram'ın Zengilerden Kutbüddin Mevdud'un kız kardeşi ile evliliği görülmektedir.

Artuklular ile Dilmaçoğulları arasındaki evliliklere bakıldığında; Dilmaç Emiri Fahreddin Devletşah'ın Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Nure Hatun ile evliliği (Zilhicce 543/ Nisan 1149), Necmeddin İlgazi b. Artuk'un kızı Seferi Hatunun Hüsameddin Kurti b. Togan Arslan ile evliliği görülmektedir. Artuklular ile Yıvaloğulları arasında ise Artuk Beyi Necmeddin İlgazi'nin kızı Yumna Hatun ile Amid hâkimi Ebu Mansur İlaldı ile evliliği, Şemsülmülük Timurtaş'ın kızı Safiyye Hatun ile evliliği bilinmektedir. Artuklu-Karakoyunlu arasındaki siyasi evliliklere bakıldığında ise Karakoyunlu Kara Mehmed Beyin Artuklu hükümdarı melik İsa ile evliliği, Artuklu beyi el-Melikü's-Salih Şihabeddin Ahmed ile Karakoyunlu Kara Yusuf'un kızı ile evliliği görülürken Artuklu hanedanının Moğollar ile olan münasebetlerinde II. Necmeddin İlgazi'nin kızı Dünya Hatun ile İlhanlı hükümdarı Olcaytu (708/709- 1309) evliliği görülmektedir.

Artuklular ile siyasi ilişkileri akrabalık bağı ile daha da güçlendirmek isteyen diğer devlet ise Eratnalılar olmuştur. Alaeddin Eratna'nın oğlu Cafer Bey ile Mardin Artuklu hükümdarı Melik Salih'in kızının evliliği, iki hanedan arasında bir ittifak kurma ve ilişkileri daha sağlam bir temele dayandırılmıştır. Ayrıca bu evlilik neticesinde Harput Artuklulara bırakılmıştır.

Summary

Political marriages, which have been observed in every geography throughout history, have been one of the important diplomatic tools that deeply affect the political lives of states and change the balance of power. These marriages, which were used for strategic purposes such as establishing inter-state alliances, securing peace treaties and gaining regional influence, played a decisive role in the course of history. This practice is also frequently encountered in the Artuqid dynasty. While ruling in Mardin and Diyarbekir between 495-1102/812-1409, the Artuqid Principality strengthened its diplomatic relations through political marriages.

In conclusion, in the context of the political marriages discussed in this article, the marriages of the Artuquids within the dynasty are as follows; The marriage of Arslan Doğmuş, the son of Rüküddevle Davud, the ruler of Hısn-ı Keyfa, to Hediye Hatun, the daughter of Es-Said Timurtaş, the marriage of Arslan Doğmuş's brother Kara Arslan to the daughter of Ahlatşah Sökmen al-Kutbi, the marriage of Kara Arslan to Arslan Doğmuş's daughter, the marriage of the daughter of Fahreddin Kara Arslan, the ruler of Hısn-ı Keyfa, to Kutbeddin II. İlgazi II, the marriage of Yavlak Arslan's mother to Alp-Kuş, a slave of his son İlgazi II, the marriage of Sökmen II's sister Zeynep. Sökmen II's sister Zeynep Khatun's marriage with Necmeddin Alp, Nizameddin Alpkuş's marriage with Artuqid Yavlak Arslan's mother, Emir Samsamuddin Yakub's marriage with Emir Şirbarik's daughter Göç Hatun, Sökmen II's sister's marriage with his favourite slave Ayaz, Kara Arslan's marriage with Kara Arslan's uncle Behram Bey's son Belek Gazi's daughter, Necmeddin İlgazi's marriage with the daughter of Aleppo Seljuk Sultan Rıdvan b. Tutuş's daughter and Belek Gazi, Necmeddin İlgazi's marriage with the daughter of Aleppo Seljuk Sultan Rıdvan b. Tutuş's daughter. After the death of Belek Gazi, Ferhunde Hatun's marriages first with Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar, one of

the Artuk beys, and then after his death with Hüsameddin Timurtaş, one of the Mardin Artuqids, and the marriage of Ferhunde Hatun's son Celal Mülük and Hüsameddin Timurtaş's daughter Hediye Hatun. In intra-dynastic marriages, especially Yavlak Arslan's mother, after the death of İlgazi II, married Alp Kuş, a slave of İlgazi. This second marriage of Melike shows that even marriages between slaves and aristocracy could take place in the social structure of the period.

The marriages of the Artuqids with the Seljuk state are as follows: the marriage of Artuk Bey's daughter to the Syrian Seljuk king Tutus, the marriage of Necmeddin İlgazi's daughter to the son of Tekiş b. Alp Arslan, the marriage of the Aleppo Seljuk emir Rıdvan, who saw the superiority of İlgazi in Mardin, to the daughter of his former atabee Cenahüddevle, the marriage of Belek Gazi to the widow of Kılıç Arslan I. Kılıç Arslan I's widow Ayşe Hatun, Ayşe Hatun's marriage to the Emir of Hısn-ı Keyfa Rüknuddevle Davud, Ayşe Hatun's son Tuğrul Arslan's marriage to Emir Rüknuddevle Davud's daughter, Tuğrul Arslan's sister Saide Hatun's marriage to Şemsüddevle Süleyman, Hısn-ı Keyfa Artuqid Emir Nureddin Muhammed's marriage to Selçuka Hatun, daughter of Kılıç Arslan I. The marriage of Nureddin Muhammad, the Artuqid emir of Hısn-ı Keyfa, to Selçuka Hatun, the daughter of Kılıç Arslan II, and the marriage of Güher Hatun, the daughter of Necmeddin İlgazi, to Dübey, the emir of Hille.

As for the marriages of the Artuqids with the Zengis; İmad al-Din Zengi's marriage with Safiyye Khatun, the daughter of Hüsameddin Timurtaş, the marriage of Hüsameddin Timurtaş's daughter Zümrüt Khatun with the Zengi atabee Seyfeddin Gazi I, the marriage of Zümrüt Khatun with Seyfeddin Gazi's brother Kutbeddin Mevdud, the marriage of Hüsameddin Timurtaş's son Samsamüddin Behram with the sister of Kutbüddin Mevdud from the Zengis. For example; In 533/1138, when there was a dispute between Atabey Zengi and Timurtash, Atabey Zengi marched on Mardin and took Dara. But later, when they made peace, Atabey handed Dara to Hüsameddin Timurtaş and married his daughter Safiyye Hatun. On the other hand, after the death of Seyfeddin Gazi, the widowed woman married his brother Qutb al-Din Mawdud and Dara came under the rule of Hüsametdin Timurtaş on Wednesday 12 Dhu al-Hijja 544 / 12 April 1150.

When the marriages between the Artuqids and Dilmaçoğulları are examined; Dilmaç Emir Fahreddin Devletşah's marriage with Hüsameddin Timurtaş's daughter Nure Hatun, Necmeddin İlgazi b. Artuk's daughter Seferi Hatun's marriage with Hüsameddin Kurti b. Togan Arslan. The marriage of Hüsameddin Timurtaş's daughter Nura/Nure Hatun with Fahreddin Devletşah. In addition, according to the information given by Ibn al-Azraq, not only Fakhr al-Din Devletşah, but also Fakhr al-Din Shaddad, the ruler of Ani from the Shaddadids, was the suitor for the marriage of Timurtaş's daughter Nura Hatun. However, although Fahreddin Shaddad was engaged to İzzeddin Saltuk's daughter, it is stated that after a while the girl's father married her to the ruler of Erzen and Bitlis.

As for the marriages between the Artuqids and Yıvaloğulları, the marriage of Yumna Hatun, daughter of Artuq Bey Necmeddin İlgazi, to Abu Mansur İlaldı, the ruler of Amid, and the marriage of Safiyye Hatun, daughter of Şemsülmülük Timurtaş, are known. When we look at the political marriages between Artuqid and Karakoyunlu, we see the marriage of Karakoyunlu Kara Mehmed Bey to Artuqid ruler Malik İsa, and the marriage of Artuqid Bey al-Malik al-Salih Shihabeddin Ahmed to the daughter of Karakoyunlu Kara Yusuf. Especially in this period, Kara Yusuf headed towards Mardin after a heavy defeat of the Akkoyunlu Bey in 812/1409. When Kara Yusuf realised that the Artuqid ruler al-Malik al-Salih was too weak to protect Mardin, he made an offer to al-Malik al-Salih: He gave his daughter and Mosul to him and took Mardin under Karakoyunlu rule. Kara Yusuf, who appointed one of his own beys to Mardin, thus put an end to the independence of the Artuqid dynasty that ruled for nearly three centuries.

In the relations of the Artuqid dynasty with the Mongols, the marriage of Dünya Hatun, the daughter of Necmeddin İlgazi II, and the İlkanid ruler Olcaytu is observed.

It was the Eretnids who tried to strengthen their political relations with the Artuqids through family ties. The marriage of Alaeddin Eretna's son Cafer Bey to Melik Salih, the daughter of the Artuqid ruler of Mardin, formed an alliance and put the relations on a more solid ground. Moreover, as a result of this marriage, Harput was left to the Artuqids.

Kaynakça

- Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*. C. I-II. (Ömer Rıza Doğrul, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Acar, H. İ. (2000). İddet. *İslam Ansiklopedisi*, (C. 21, s. 466-471). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aka, İ. (2001). *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Alıç, S. (2021). *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Alican, M. (2013). Artuklular Döneminde Mayyafarikin (Silvan). *History Studies*, 5(5), 1-18.
- Alptekin, C. (1992). Belek bin Behram. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 5, 402-403). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alptekin, C. (1991). Artuklular. *İslam Ansiklopedisi* (C. 3, s. 415-418). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alptekin, C. (1985). *Dımaşk Atabeyliği (Toğ Teginliler)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Aquensis, A. (2007). *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*. (S. B. Edgington, Çev.). New York: Oxford University Press.
- Artuk, İ. (1944). *Mardin Artukoğulları Tarihi*. İstanbul: Gençler Kitabevi.
- Ataoğlu, R. (1994). İbnü'l Ezrak'a Göre Artukluların Nesebi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9, 407-413.
- Ataoğlu, R. (1992). Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'un Siyasi Faaliyetleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 33-43.
- Azimi. (1988). *Azimi Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler)*. A. Sevim (Yay. haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Bedirhanoglu, H. E. (2020). Artukluların Anadolu'da Hâkimiyetlerini Tesis Etme Süreçleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(1), 137-148.
- Bezer, G. Ö. (2013). Zengiler. *İslam Ansiklopedisi* (C. 44, s. 268- 272), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bezer, G. Ö. (2010). Şeddadiler. *İslam Ansiklopedisi* (C. 38, s. 409-411), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bezer, G. Ö. (2009). Seyfeddin Gazi I. *İslam Ansiklopedisi* (C. 37, s. 31). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

- Bilmen, Ö. N. (1968). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu II*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Bulduk, A. (2004). *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*. M. Öztürk ve İ. Yılmazçelik (Yay. haz.). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. İstanbul: E Yayınları.
- Cahen, C. (1935). Le Diyâr Bakr au temps des premiers Urtukides. *Journal Asiatique*, 227, 219-276.
- Carnotensis, F. (2009). *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*. (İ. B. Barlas, Çev.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ceziri, A. (1992). *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, (c. 6, s. 2726-2727). (M. Keskin Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Çelik, S. (2021). Harput Artuklu Emiri Belek Gazi'nin Haçlı Liderlerini Tutsak Etmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 525-540.
- Çevik, A. (2014). XII. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Türkmen Beyliği Yınaloğulları. *Türkler* (C. 6, s. 491-499), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çevik, A. (2002). Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, 115-162.
- Dalkesen, N. (2011). İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın. *Ortaçağda Kadın*. (A. Çetin Ed.). Ankara: Lotus Yayınları.
- Darkot, B. (1997). Meyyâfârikîn. *İslam Ansiklopedisi* (C. 8, s. 195-196), Eskişehir: MEB Yayınevi.
- Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi II (1118-1146)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebu Bekr-i Tihrani. *Kitab-ı Diyarbekriyye*. M. Öztürk (Yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Elisseeff, N. (1967). *Nureddin: un Grand Prince Musulman de Syrie au Temp Des Croisades: (511-569/1118-1174)*, C. II. Dimaşk: Institut Français de Damas.
- Erdem, S. (2013). İslam Hukukuna Göre İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 71-95.
- Erdoğan, M. (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Göde, K. (2006). Artuklu- Eratna Münasebetleri, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu*, İ. Özçoşar ve H. H. Güneş (ed.). İstanbul: Ofset Basım.
- Göde, K. (1995). Eratnaoğulları. *İslam Ansiklopedisi*, (C. 11, s. 295-296). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Göde, K. (1994). *Eratnalılar: 1327-1381*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gök, H. İ. (2013). *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Grigor, A. (2007). *Okçu Milleti Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Grousset, R. (2000). *Ermenilerin Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Hillenbrand, C. (1990). *A Muslim Principality in Crusader Times (The Early Artuqid State)*. Netherlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul: Leiden.
- Hillenbrand, C. (1981). The Establishment of Artuqid Power in Diyār Bakr in the Twelfth Century. *Studia Islamica*, 54, 129-153.
- Holt, P. M. (1999). *The Age of The Crusades, The Near East from The Eleventh Century to 1517*. (Ö. Arkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Honigmann, E. (1970). Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı. (F. Işıltan, Çev.). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İbn Kalanisi. (2015). *Şam Tarihine Zeyl-I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. (O. Özatağ, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbnu'l Cevzi. (2011). *Mir'atü'z-zaman fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l Ezrak. (1992). *Tarih-i Meyyafarikin ve Amid Tarihi*. (A. Savran, Çev.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İbnü'l-Adım. (2014). *Zübdetü'l-Haleb fi Tarîhi Haleb'te Selçuklular*. Ankara: Türk Tarih kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Adım. (1982). *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (2016). *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 8. (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Ocak Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (2016). *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9. (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Ocak Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11. (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.

- İşpirli, M. (1993). Danişmend. *İslam Ansiklopedisi* (C. 8, s. 464-465). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jackson, P. (2017). *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*. London.
- Kaşgarlı Mahmud. (1939). *Divan-ü Lügati't-Türk Tercümesi*. (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâtip Ferdi. (2006). *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*. (A. Emiri, Yay.). (Y. M. Yardımcı, Çev.). İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını.
- Kayhan, H. (2021). Ahlatşah II. Sökmen ve Zamanı (1122-1185). *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 15-33.
- Kayhan, H. (2008). Fahreddin Kara Arslan Devri Artuklu Tarihi. *Belleten*, 72(263), 53-72.
- Kayhan, H. (2001). Tarihi Meyyâfarıkîn ve Amid'e göre Artukluların Soykütüğü. *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 1(169), 57-60.
- Kesik, M. (2020). Melik Muhammed (1134-1142). *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 12(Özel Sayı), 11-34.
- Kesik, M. (2009). Danişmendli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 34, 119-144.
- Khoniates, N. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1982). *Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi (1018-1236)*. Ankara: San Matbaası.
- Köprülü, M. F. (2001). Artuk oğulları. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 1, s. 617-625). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Kuş, N. (2018). Hille'de Bir Bedevî Emiri: Dübeys b. Sadaka. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 339-386.
- Kütük, A. (2018). Unutulan Zafer: Harran Savaşı (1104) ve Türk-İslâm Tarihindeki Yeri. *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran I. K. Şulul vd. (Ed.)*. Ankara: Berikan Yayınları, 2018), 157-173.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Metin, T. (2019). Emîr Necmeddin İlgâzi Dönemi Artuklu-Haçlı Münasebetleri ve Afrin Zaferi (28 Haziran 1119). *Belleten*, 83(298), 817-852.

- Metin, T. (2017). Sultanlığı Meşruiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 6, 35-62.
- Minorsky, V. (1997). Meyyâfârikîn. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 8, s. 196-201). Eskişehir: MEB Yayınevi.
- Minorsky, V. (1953). *Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddadids of Ganja II. The Shaddadids of Ani III. Prehistory of Saladdin*. London: Taylor's Foreign Press.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2000). *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi) II*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Nayır, Ş. (2020). Artukluların Yaptığı Siyasî Evliliklere Dair Örnekler. *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan*. (E. Altan, M. Kesik ve M. Öztürk Ed.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 521-553.
- Öngül, A. (2014). Saltuklular. *Türkler* (C. 6, s. 461-471), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özaydın, A. (2022). Kılıcarslan II. *İslam Ansiklopedisi* (C. 25, s. 398-402). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın, A. (1994). Dübeys b. Sadaka. *İslam Ansiklopedisi* (C. 10, s. 14), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2007). Olcaytu Han. *İslam Ansiklopedisi* (C. 33, s. 345-347). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Polat, M. S. (2004). *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Poole, S. L. (2020). *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*. (H. E. Eldem, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Poole, S. L. (1877). *The Coins of the Turkman Houses of Seldjook, Urtuk, Zengee, etc. in the British Museum, Classe X-XIV*, London.
- Ravendi. (2020). *Rahat-Üs-Sudur ve Ayet-Üs-Sürur*. C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Reşidü'd-din Fazlullah. (2010). *Cami'ütü Tevarih*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Runciman, S. (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi II*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sauvaget, J. (1938). La tombe de l'Ortokide Balak. *Ars Islama*, 5(2), 207-215.

- Savran, A. (2005). Meyyâfârikîn. *İslam Ansiklopedisi* (C. 29, s. 511-512), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Savran, A. (1985). İbnu'l-Azrak'a Göre Artukluların Soy Kütüğü. *Edebiyat ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 13, 321-334.
- Sevim, A. (2011). *Ünlü Selçuklu Komutanları (Afşin, Atsız, Artuk, Aksungur)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2009). Sökmen b. Artuk. *İslam Ansiklopedisi* (C. 37, s. 392-394). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevim, A. (2000). İnaloğulları. *İslam Ansiklopedisi* (C.22, s. 257-258). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sevim, A. (1983). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1962). Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri. *Belleten*, 26(101), 121-146.
- Sevim, A. (1960). Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmetilerine Karşı Selçuklu Seferi. *Belleten*, 24(94), 209-232
- Solmaz, S. (2019). Melik Gazi. *İslam Ansiklopedisi* (C. EK-2, s. 245-247). (Gözden geçirilmiş 3. bs.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sussheim, K. (1987). İl-Gazi. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 5, s. 964-966). İstanbul: MEB Yayınları.
- Sümer, F. (2015). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (2004). Mesud I. *İslam Ansiklopedisi* (C. 29, s. 339-342). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (2002). Köseadağ Savaşı. *İslam Ansiklopedisi* (C. 26, s. 272-273), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (2001). Karakoyunlular. *İslam Ansiklopedisi* (C. 24, s. 434-438), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (1989). Ahlatşahlar. *İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 24-28). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (1986). Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar. *Belleten*, 50(197), 447-494.
- Sümer, F. (1967). *Kara Koyunlular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Sümer, F. (1953). Döğörlere Dair. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 139-158.
- Şeşen, R. (1971). İmad Al-Din Al-Katib Al-İsfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3, 250-369.
- Şeşen, R. (2009). Selâhaddîn-İ Eyyûbî. *İslam Ansiklopedisi* (C. 36, s. 337-340). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri. (2014). *Mesâlikü'l- Ebsâr*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tarih- i Fohrüddîn Mubârekşoh*. (E. Deniaon' Ross, Yay.). London.
- Taştemir, M. (2003). Mardin. *İslam Ansiklopedisi* (C. 28, s. 43-48), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taylor, J. G. (1865). Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 35, 21-58.
- Tufantoz, A. (2005). *Ortaçağ'da Diyarbekir, Mervanoğulları / 990-1085*. Ankara: Aça Yayınları.
- Turan, O. (2019). *Doğu Anadolu Türk Devletleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, O. (2013). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Urfalı Mateos. (2000). Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Usta, A. (2016). *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Usta, A. (2002). Artuklular. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler*, C. 6 içinde (s. 471-483). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1968). Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti, *Belleten*, 32(126), 161-189.
- Uzunçarşılı, İ. H. ve Edgüer, R. N. (2014). *Sivas Şehri*. (R. Toparlı Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Väth, G. (1999). Artuklu Beyliği'nin Yönetimi. (M. Ersan, Çev.). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3, 233-260.
- Väth, G. (1986). *Die Geschichte der artuqidischen Fürstentümer in Syrien und der Ġazîra'l-Furatiya (496-812/ 1102-1409)*. Würzburg.

- Yaşa, R. (2014). Ahlatşahlar. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler*, C. 6 içinde (s. 484-490). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yazıcızade Ali. (2017). *Tevarih-i Ali Selçuk*. (A. Bakır, Haz.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yinanç, M. R. (2020). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1997). Diyarbakır. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 3, s. 605-626). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Yinanç, M. H. (1979). Bitlis. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 661-664), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Yürekli, T. (2008). Zengilerde Evlilik ve Kadının Yeri. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 11, 229-235.